

a seminariumnak újjászervezését. Ez is nem csekély oppositio ellenére a Landesconsistorium ajánlata szerint ment keresztül. Ágostai hitvallásu afianál ma is tényleg fenáll, unitárius vallásfelekezetünkben is korábban létezett, de fájdalom, napjainkban enyészőben levő az a jó rendszer, hogy a néptanítóság lépcső a papságra. A consistorium álláspontját lehetetlen nem helyeselnünk. Ez intézetek czime: Theologisch-paedagogische seminarien, mely czimnek nem felelhetett meg, a növendékek igen fiatalon s annálfgva kevés előkészülettel vétetvén fel. A jelenleg megállított rendszer szerint csak a IV. gymn. osztályt jó sikerrel végzett, a 15 életévet betöltött növendékek vehetők fel ez intézetekbe. Ez intézkedéssel az országos törvény intézkedéseihöz alkalmazkodott a közgyűlés; hasonlóan az országos törvény végrehajthatása okáért a seminarium tantárgyai közül a magyar nyelvet bővebben rendelte tanítani (heti 14 órán); mindkettő helyes és az országos viszonyok által parancsolt változtatás; a latin nyelvnek a tanfolyam rendes tantárgyai közé felvételét a leendő predikátorok, lelkészek bővebb képezetése igényelte.

Jelen szervezetőkben ez intézetek bizonyosan inkább megfelelnek nevőknek és hivatásuknak, mint korábbi szervezetőkben.

Csak azon csodálkozunk, hogy midőn az egyház a szebeni seminariumot a szebeni presbyteriumtól átvette és a Landesconsistorium kezébe tette, miért nem vette át mindeniket és miért nem állított be csak egyetlen központi seminariumot, miután különben is segélyezi a gymnasiumok mellett fenálló seminariumokat és ezek növendékeit, különösen miután a többi protestáns egyházkerületekhez mérten dús vagyoni állásnak örvend az erdélyi ág. hitvallásu e g y h á z k e r ü l e t.

Ez utóbbi sorok írása közben támad bennem az a gondolat, hogy miután unitárius ekklezsiánk nagyobb részében sem a papi, sem a mesteri állomásoknak nincs tisztességes javadalma; miután a községi iskolák állítása oly igazságtalan alapon történt eddig s már szünetelni kezdett, hogy radikális közoktatási minister és országos többség nem csak teljesen megszünteti, hanem az eddigi intézkedéseket is megváltoztatja: nem lenne e nekünk unitáriusoknak is tanácsos papnövendéket lelkész-tanító képző intézetté változtatni s a kántor tanítói állomások helyett paptanító állomásokat állítani ekklezsiánk nagyobb részében.

K. A.

EGYHÁZI SZEMLE.

Megelőző Szemlénkben tett ígretünkhöz képest ez alkalommal első sorban Channing művei s népszerűségével kellene foglalkoznunk; miután azonban azóta az újabb kor ezen nagy apostolának, az egyszerű bostoni unitárius lelkésznek születése századik évfordulóját a humanismus és liberalismus barátai nem csak Amerikában, hanem Európában is mondhatni felekezeti különbség nélkül kegyeletes elismeréssel ünnepelték meg s ez ünnepélyekről a „Ker. Magvető“ legutóbbi füzeté is részletes ismertetést hozott, jelezve abban a Channing nagy szelleme s

még kitünőbb jelleme iránti általános és egyetemes tiszteletet: ígérletünk alól feloldva érezzük magunkat s az ismétléseket kikerülendő, más mezőre fordítjuk szemeinket és olvasóink figyelmét.

A német protestáns egyetemes közgyűlését ez év május havában tartotta meg Gothában. Kezdetől fogva rokonszenvvel viseltettünk ez egylet iránt, melynek célja egyfelől a német protestantismus jogainak és szabadságának megvédése minden protestans-ellenes hierarchiai törekvés ellen, másfelől a különböző felekezetek közötti keresztény szeretet és türelem fentartása és előmozdítása, valamint általában a kereszténység sulypontjának a dogmákról az erkölcsi életre való áthelyezése. És az egylet e célja felé bár lassu, de biztos léptekkel halad. A megtámadások, melyeknek a szigorú confessionalisták részéről ki van téve, nem hogy elcsüggesztené, sőt tevékenységében fokozza. Ennek lehet tulajdonítani azt a tiszteletet, melyben a liberalisok mindenütt részesítik. Jelen évi közgyűlésükön is különböző országok protestansai képviseltették magukat. Angliából jelen voltak Geldart és Fretwell, a ki a mi nevünkben is üdvözölte az egyletet, Hollandiából Slotemaker, Sweitzből Schaffroth, Elzászból Müller urak stb. A közgyűlésnek első tárgya „a német protestantismus és a porosz országos egyház“ volt, melyről Schmeidler, berlini lelkész tartott felolvasást, kifejtve abban a protestantismust a porosz országos egyház részéről fenyegető veszélyeket s ezekkel szemben az egylet kötelességeit. „Mi — ugymond a szónok — az evang. egyház liberalis pártja jogainak érdekében kívánjuk felemelni szavunkat. A reformationnak a volt célja, hogy a népnek a maga lelki kineseit: hitét és szabadságát az emberi tekintélytől megvédje. Az újabbkori írásmagyarázat ezt a célt követi, az időszerűt az örökkévalótól megkülönböztetni s úgy a történetit, mint az abban nyilvánuló isteni gondolatot nyilvánvalóvá igyekeztvén tenni. Mi is arra törekszünk, hogy az istenit az emberi tekintélytől megszabadítsuk. Ez értelemben mi is a reformatio alapgondolatát tovább fejtjük. Bennünk még megvan egy kis szikrája azon szellemnek, mely ama Fries hercegben élt, a ki, midőn megtudta, hogy az ő pogány elődei menthetlenül el vannak kárhozva, lábát kihuzta a vízből, melyben meg akarták keresztelni, így szólván: „inkább égjek el a pokolban atyáimmal, mint hogy ti veletek koldusok a paradicsomban éljek“ stb. Szónok tovább előadván az országos egyház részéről a lelkész-választásoknál előfordult erőszakoskodásokat, melyekről annak idején mi is megemlékeztünk volt, felolvasását így zárta be: „Éz a confessionalismus magát az államkormányt is veszélylyel fenyegeti. A Hengstenberg lapja már régebben igen jellemzőleg nyilatkozott ez irányban s most sem szűnik meg a legdurvábban gyanusítani az államkormányt a házassági és iskolai törvények miatt. Az állam ezt nem türeheti, ennek kötelessége törvényei iránt a tiszteletet fentar-

tani. A következő az evang. egyházzal folytatandó kulturharcz lenne, melyet ez nem bírna ki oly könnyen, mint a kath. egyház.

Míg a Schmeidler felolvasása úgy szólván egyházpolitikai színezettel birt, addig a tiszteletreméltó dr. Schwarz, gothai superintendens előadását különösen annak dogmatikai vonatkozásai teszik ránk nézve különösen érdekessé. „Miben áll a német protestantismus legbensőbb lényege? — ezek a Schw. szavai — minő alakja van jelenleg a porosz országos egyháznak? Ki-é abban a hatalom és mi a protestansok kötelessége és joga szentségeik megoltalmazására? Az első kérdésre így felelünk: a reformatio visszavágyott a vallás forrásaihoz. Nem tekintély-hit, hanem szív- és lelkiismeret-hit, melynek tartalma Isten és a vele való élő közösség, ebben áll a reformatio célja. Az irás tekintélye mellett ott áll a szabad vizsgálódás tekintélye az örökkévaló és időszerű, a mag és héj felett. Evangéliumi szabadság és igazság együvé tartoznak. A tudomány nem rontja le a hitet. Az az erő, mely a porosz egyh. szervezetet létrehozta, meg van bénítva, és a dogmatismus előmozdítására fordítottatik. Nálunk egy rendszeres reactio támadott, mely a protestans szabadság teljes megsemmisítésére irányul. Az egyh. főtanács, egy változó felügyelő hatóság, a papság részére önhatalmilag a következő hittételeket állította fel: a csudában való hitet, a szentírás szabályozó voltát, a Krisztus istenségét. Hogy a csuda egy alaphitezziké tétetett, ez a legcsudásabb. A csudahit a zsidó-világnézet visszasugárzása, a mi ellentétben áll Krisztussal magával, a ki csudatevőnek tartatni sem akart. Luther a csudákat megaranyozott almáknak nevezi, a melyeket gyermekek eleibe tesznek. A biblia egy fönséges népkönyv, de nem törvény-codex. A szellem, Krisztus a bibliában, a tekintély. A Krisztus istensége theologiai helytelen: Krisztus nem Istennek, hanem isten fiának nevezi magát, ő Istennek való egységéről s nem vele való egyenlőségéről beszél. Ugyanazért ezek a formák nem jogosultak.“ Ezután a közzsínt magatartásáról szólván, előadását így folytatja: „Kögel az állam egyetlen oltalmát a trónban, a bajonetben és katechismusban látja. Szerinte a facultások püspöki seminariumokká teendők. Ebből kitünik a cél: az orthodox lelkészi kar uralkodása a keresztény lovagokkal egyetértőleg. Ez valóságos attentatum a birodalom és annak törvényei, az iskola és tudomány ellen, mely a német nép palladiuma és az egyetemek ellen, mely annak büszkesége A valódi államegyház nem egy bizanti udvari egyház, nem is egy kényszerintézet, a mely a népre erőszakolja az államfő egyéni hitnézetét. Mi nem vágyakozunk az angol és amerikai állapotok után se. Mi positivisták akarunk lenni, nem a dogma, hanem a vallás értelmében. A kereszténységnek meg kell ujhodnia saját szelleméből. Ennélfogva protestalunk minden oly

kísérlet ellen, mely a protestans egyházat ismét a tekintélyhit katolikus járma alá akarja kényszeríteni. A vallás a sziv dolga és nem alacsonyítható le valamely külső kényszerintézethez.“

Nem különben érdekes beszédet tartott még Frickhöfer is a protestans egylet missioi munkálkodását illetőleg, gunyosan jegyezve meg, hogy sokan a keresztény szeretetet is a Krisztus istenségének dogmájához kötik; azonban, úgy véljük, hogy az eddig közlött kivonatok is eléggé jellemzik a német prot. egylet irányát és szellemét s mi ezek után még nagyobb rokonszenvet érezhetünk annak működése iránt.

Franciaországban a mártiusi törvények végrehajtása, illetőleg a jezsuiták kiűzése képezi ez idő szerint a legnevezetesebb egyházi mozgalmat. Egyik jezsuita kolostort a másik után zárták be s lakóikat egymásután bocsátották szét a nagy világba. A jezsuiták az egyszerű felszólításnak nem igen akarván engedni, többnyire a törvényes hatalomnak kellett közbe lépni, hogy a czellákat megnyissák. Ez nem mindenütt történt meg zaj és utczai lárma nélkül, a jezsuita barátok ezeket, ellenfeleik meg a köztársaságot éltetvén. Általában a lapok is álláspontjukhoz képest helyeslőleg vagy kárhóztatólag nyilatkoznak a jezsuiták kiűzéséről. Ez utóbbiak mindenért a liberalismust teszik felelőssé, feledve azt, hogy a jezsuiták üldözése nem vallási, mint inkább politikai ügy. Felmerült ez akkor is, a mikor a vallási liberalismusnak még szellelte se igen érte Európát, felmerült oly államokban is, a melyek igaz hitűségét a katolikus egyház se vonhatta kétségbe. Így 1759-ben Portugalia már kitiltotta a jezsuita rendet, a rend javai elkoboztattak, tanintézeteik bezárattak és tagjaik foglyok gyanánt kísértettek a hajókra, melyek őket az egyh. államokba szállítottak. 1764-ben Franciaország követte e példát, a rend alapszabályai annyira összeférhetleneknek mutatkozván az állam jogkörével, hogy azok megváltoztatása nélkül az államhatalom nem tűrhette meg tovább a rend fenállását. Ugyanez történt Nápolyban, Pármában és Spanyolországban. 1767-ben a spanyol kormány egyetlen éjjelen elfogatta a rend összes tagjait s hajókon a pápai államokba szállíttatta, javaikat konfiskálta s tanintézeteiket bezáratta. II. József közel 700 zárdát oszlatott fel, betiltá a búcsuk s körmenetek egy részét, megcsorbítá a pápa dispensationalis jogát, meglazítá a római curia összeköttetését monarchiája klerusaival s így tovább. De hogy a jezsuitarend üldözése nem áll kapcsolatban az újabb kor liberális irányának terjedésével, sem a francia köztársasággal, semmi sem mutatja inkább, mint az, hogy egy pápa is, XIV. Kelemen 1773-ban e rendet szükségesnek tartotta feloszlítani; a mi neki csakugyan életébe is került. E történeti tényeket nem szabad szem elől eltéveszteni annak, ki a jezsuita-rendnek mai üldözése felett ítéletet akar mondani. Mi semminemű val-

lái üldözésnek éppen a helyesen értelmezett liberalizmusnál fogva barátjai nem vagyunk s így a jezsuiták üldözését is, ha az tisztán hitüldözés volna, rosználók; de a midőn a vallás leple alatt akármely felekezet vagy rend politikai czélokért küzd, midőn ezek közül egyik vagy másik államot akar az államban formálni, természetesen, sőt jogosultnak tartjuk az ilyen összeütközést. Ugy látszik ez eset forog fenn a jezsuita-rend és a francia köztársaság között. Merre és hova fognak huzódni a kiüzdött jezsuiták? Ki tudja. Hogy hontalanok nem maradnak, az bizonyos. Sokkal ügyesebbek, minthogy őket félteni lehessen.

Angliában nem csekély jelentőségű esemény volt Bradlaughnak a képviselői eskü letétele megtagadása azon okból, mivel ő azt, mint atheista, pusztá formalitásnak tartja. A mi lapjaink ez ügygyel keveset foglalkoztak, a mi szerintünk ismét csak egy jele a mi nagymérvű vallási indifferentizmusunknak. Minthogy e kérdésben teljesen egyetértünk az „Inquirer“-rel, átvesszük annak jun. 26-ki számából e tárgyra vonatkozó vezércikkét. Miután a vezércikk-író bevezetésében előadja magát az eseményt s bámulatát fejezi ki azon, hogy napjainkban, midőn annyira szeretünk dicsekedni korunk felvilágosodottságával, az angol képviselőházban ily szűkkeblű türelmetlenségre s bigottságra mutató esemény adhatja előmagát, így ír: „Ha mi, mint a vallási szabadság barátai, mint szószólói, nem a vallási türelemnek, hanem a teljes szabadságnak, — bárminő vallásos vagy éppen vallás-ellenes meggyőződése legyen valakinek — nem szólnunk elég nyíltan, kitől mástól várhatnók ezt? Minden szabadelvű kereszténynek, a szabadság minden barátjának elengedhetlen kötelessége tiltakozni az üldözés ellen, mely az embereket vallásos meggyőződésökért érheti, minden rendszer, gyakorlat vagy formalitás ellen, legyen az társadalmi vagy politikai, melynek célja ily meggyőződést megtorolni. Fenn kell tartanunk teljes erővel és egész határozottsággal azt a nagy elvet, hogy vallásos meggyőződése miatt senkit sem lehet elzárni valamely állami hivatal vagy közszolgálat viselésétől, ha arra máskülönb en alkalmas. Mi azt hisszük, hogy ez az elv, már végérvényesen elfogadtatott. Láttunk róm. katolikusokat, zsidókat és quákereket belépni a képviselőházba, a kik az esküt saját hitbeli meggyőződésük szerint tették le s azt hittük, hogy többé nem fordulhat elő eset, midőn az eskü letétele miatt valakinek ez iránti joga kérdésessé tétethetik, ha különben erre képessége van és szabályszerűen választatott meg. A héten (junius) azonban egy nagyon is meglepő vallásos buzgóságnak lettünk tanui egy párt részéről, mely féltékenynek látszik a képviselőház keresztény jellege iránt. Ezek kezdet fogtak egymással kizárni e házból egy embert, a ki velök ellenkező vallásos meggyőződést vall, melyet ők ellentétben állónak lenni vélnek a ker. igazsággal. Ezek az emberek, a kik megengedik a zsidónak, hogy az esküt

saját hitvallása szerint tegye le, ugyan ezt a jogot megtagadják egy más embernek, mivel annak vallásbeli tagadásai valamivel tovább mennek a zsidóénál. Ezen az alapon megtehetnék azt is, hogy unitáriusokat s tőlük különböző hitformájú keresztényeket is kizárjanak a képviselőházból. Bizonyára szomorú jele az a ker. szeretetnek s azt mutatja, hogy az a szellem, a mely a vallás nevében annyi férfit és nőt hurczolt egykor gályára, börtönbe és máglyára, még ma is él s csak a kor szellemének köszönhetjük, hogy uralmában korlátozva van. Nem szeretnénk félre értetni. Mi nem vagyunk a Bradlaugh barátai. Mi nem rokonszenvezünk az ő vallás-ellenes nézeteivel, sem azoknak hirdetésével. Nem kívánjuk igazolni az ő magatartását ez ügyben. Míután megtagadta az eskü letételét, a melyet ő határozottan minden jelentőség nélküli formáságnak nyilvánított — neki meg kellett volna e mellett maradnia és nem kellett volna később mégis letenni egy oly esküt, a melynek előtte nincs semmi jelentősége. Ez nem volt férfias tett. Bradlaugh azzal akarja menteni magát, hogy ellenfelei sodorták e ferde helyzetbe; bizonyára sokkal többen rokonszenveztek volna vele azok közül is, a kik az ő nézeteit nem osztják, ha így szólott volna: „Bár ti engem hitetlennek kiáltatok, én hiszem, hogy minden embernek az a kötelessége, hogy becsületes és igaz legyen, én azért megtagadom az esküt, melyet helytelennek tartok, bár ez által kizárom magamat közületek.“ Mi ugyan nem szavaztunk volna Bradlaughra, de nem az ő vallásos meggyőződéseért. Mi azt hisszük, hogy egy embert, a ki különben jó és becsületes ember, Isten nem zárja ki a mennyekből téves vallási meggyőződése miatt. Mi tudjuk, hogy egy ember, a ki ajkával Istent megtagadja, még szolgálhat neki életével. Isten nem fogja Bradlaughnak hitvallását kérdezni, midőn majd széke előtt megjelenik s ha kárhoztatás alá esik, ez nem ilyen vagy amolyan hiteért vagy hitlenségeért lesz: és mi kik vagyunk; hogy felette ezért ítéletet tartunk? Mi azt a kérdést, hogy Bradlaugh erkölcsileg képesített-e a képviselőházban helyet foglalni, vagy nem, nem érintjük, mi tisztán csak arra kívánunk szoritkozni jelen fejtegetésünkben, miszerint tagadjuk az ellene szavazóknak azon jogát, hogy egy embert vallásos vagy vallás-ellenes meggyőződése miatt a képviselőházból kizárhassanak. Az író ezután azt ajánlva, hogy a képviselői eskü helyett vétessék gyakorlatba valamely oly fogadástartétel, melyet hitkülönbség nélkül mindenki letehet, így folytatja cikkét: „Mi a vallás érdekében szólunk, midőn azt kívánjuk, hogy ismertessék el mindenkinek szabadsága a vallási kérdésekben. A rationalis vallás szerint mindenki magának és magáért felelős meggyőződéseért s a vallásnak nincs nagyobb ellensége, mint az, a ki másoknak ezt a jogát megtagadja; vagy a ki vallásáért meg akar fosztani másokat társadalmi vagy politikai jogaitól. Atyáink férfiasan megküzdöttek

azért, hogy a vallásszabagságot nekünk biztosítsák s nekünk ez örökséget tiszteletben meg kell tartani. Tegyük fel, hogy a mások vallásos meggyőződése szerintünk téves s homlokegyenest ellenkezik azzal, a mit mi igazságnak tartunk: akkor sem tehetünk s nem is szabad egyebet tennünk, mint a tévely ellen az igazság fegyverével küzdeni. Az igazság érdekében csak igazsággal biztosítjuk az igazi győzelmet. Üldözéssel senkit meg nem téríthetünk; sőt ez uton még makacsabbá tesszük tévelygésében. Szelid bánásmóddal s nagylelkűséggel tesszük még az ellenséget is barátunkká.“

Volt idő, midőn hazánkban is az embereket vallásos meggyőződésükkel ellenkező eskü letételére kényszerítették, sőt a miatt a hivataloktól is elzárták: az „Inquirer“ cikke most sem lesz minden tanúság nélküli ránk nézve sem.

cz.

LEVELEZÉS.

Skóczia, 1880. június 29.

Kedves Boros ur! *)

A mult akademiái év utolsó hetei annyira túlterheltek volt munkával, hogy szíves levelére még nem válaszolhattam. Azonban végül eljuttottam a hegyek közé e csendes nyughelyre, és most gondolataimat az ön munkája és reményei távol eső színterére fordíthatom. . . .

Örömmel olvastam leveléből, hogy ön akademiái teendőit a vasárnapi iskolázás gyakorlati munkájával is összekapcsolta; mert, valóban, a csupa eszmék világa életünknek csak felét, gondolatainknak még felét sem teszi, teljességét pedig a rokonszenyben és tevékenységben éri el és a keresztény egyház soha addig nem lesz szellemi atyafiság, míg abban minden osztály fel nem leli a módot arra nézve, hogy javaikat kicseréljék s egymást a keresztény eszme magasztosságára emeljék. Meg vagyok győződve, hogy a mai vallási skepticismus sokkal kevésbé tulajdonítható a tudomány előhaladottságának, mint a kegyes isteni tisztelet és az érdeknélküli szeretet hanyatlásának. Midőn az emberek megszüntek teljesíteni a mennyei atya akaratját, többé már azt sem tudják, ha valjon a tudomány Istentől van e vagy nem.

Különösen érdekelt engemet önnek a mi politikai életünkben történt változást illető nézete. Megvallom, hogy ez előttem egy általában nem volt örvendezés tárgya, s nagy mértékben osztom azon apprehenziókat, a melyeket az ön honfitestvérei a külföldi ügyek iránt táplálnak. Ámbár én mindig a szabadelvű párthoz tartoztam, még is úgy gondolom, hogy annak vezetői az utóbbi hat év alatt teljesen rossz irányban haladtak európai és ázsiai politikájokban; elannyira, hogy az utóbbi

*) Örömmel közöljük Dr. Martineának t. barátunkhoz intézett rövid, de érdekes levelét. Szerk.